

Отримано: 22.03.2024.

Прорецензовано: 26.03.2024.

Прийнято до друку: 29.03.2024.

e-mail: pshenychnyi.yurii@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2024-35-6-18

Пшеничний Ю. Дубенська волость та її просторова структура від доби князів Острозьких до середини XVIII століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2024. Вип. 35. С. 6–18.

УДК: 94(477.82) "14/17"

Юрій Пшеничний

ДУБЕНСЬКА ВОЛОСТЬ ТА ЇЇ ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА ВІД ДОБИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ ДО СЕРЕДИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті на основі відомостей писемних джерел опубліковано результати дослідження просторових меж Дубенської волості. Хронологічні рамки визначені від часу формування маєткового комплексу князів Острозьких на Ікві з центром у Дубні і до поділу Острозької ординації в 1753 р. Проаналізовано шляхи утворення Дубенської волості та обчислено її площу на окремих етапах розвитку. На основі методу картографування населених пунктів, що склали волость охарактеризовано зміни у її просторових межах і розглянуто чинники, що їх зумовлювали.

Ключові слова: Дубенська волость, річка Іква, маєток, село, князі Острозькі.

Yurii Pshenychnyi

VOLOST OF DUBNO AND ITS SPATIAL STRUCTURE FROM THE TIME OF PRINCES OF OSTROH UNTIL THE MIDDLE OF THE XVIII CENTURY

In the article, the results of research of spatial limits of Dubno volost in XV–XVIII centuries are published. The ways of formation of Dubno volost are analysed with area square calculation on the separate stages of its development. Based on method of mapping settlements that folded the volost, the changes in its spatial limits and determination factors are characterized.

The oldest documentarily confirmed possession of princes of Ostroh on Ikva river was district of Ivanyn. Fedir prince of Ostroh got patrimonial right on it in 1386. Before 1463, this possession was divided between princes Yurii and Ivan. Yurii reached the district of Ivanyn in composition of five villages: Ivannia, Miatyn, Golovchyci and Dytynychi. After this division, Dubno went to the prince Ivan, which son obtained municipal rights for a settlement. Ivan carried out the expansion of the possessions on Ikva river due to a purchase estates of his brother in 1463.

It is possible to recreate the sizes of volost based on register of 1583. Villages in register of 1583 had been attached to Dubno by the prince Kostiantyn Ivanovych until 1530. Thus, in spatial limits a register represents a volost in a time of full age of his son Vasyl in 1541. Totally, the register of 1583 calls 40 villages in composition of volost. In the act of division of possessions between princes Yanush and Oleksandr in 1603 the composition of volost included 47 villages. The total number of villages in the parish in the middle of the eighteenth century can be adjusted to 75, of which 67 villages have been localized.

The counts of area of volost show that during XVI – in the first half of XVII century its sizes hesitated within the limits of 0,8–0,9 thousand kilometres in square. From the second half of XVII century and to the middle of XVIII century territory of volost increased significantly. In Act of Kolbushivska transaction from year 1753 the list is given 67 villages that together with Dubno and small town Ptycha were got by prince Stanislav Lubomirskyi. The area of volost on this year was about 1,1 thousand kilometres in square.

Keywords: Dubno volost, Ikva river, estate, village, Princes of Ostroh.

Питання формування і розвитку маєткового комплексу князів Острозьких з центром у Дубні досі не було узагальнено у наукових працях. Позаяк, це місто було важливим адміністративним і господарським центром для родини, чії представники в XVI ст. стали найбільшими землевласниками на Волині. Без реконструкції поселенського простору Дубенської волості не можливо уповні зрозуміти її значення для Дубна. Особливо, коли потрібно простежити взаємозв'язок між потенціалом волості та етапами розвитку міста як одного з головних маєтків князів Острозьких та резиденції спадкоємців Острозької ординації.

Раніше об'єктами досліджень вже ставали історії виникнення та просторового розвитку окремих волостей. Виходячи із рівня інформативності та повноти корпусу писемних джерел дослідники керувалися у своїх пошуках визначеними хронологічними рамками. Так з'явилися роботи про Острозьку волость Ігоря Тесленка [21], Ровенську, Янушпільську і Степанську волості Володимира Собчука [18; 19; 20]. Аналіз окремих писемних джерел, таких як Акти розподілу володінь 1603 і 1620 рр. для поселенської реконструкції обширу Острозького князівства проводився Миколою Ковальським [7] та Іриною Ворончук [4]. Огляд процесу набуття князями головних маєтків Дому здійснив Василь Ульяновський [22].

Пониження статусу Дубна протягом XIV – першої половини XV ст. до рівня сільського поселення призвело до втрати ним значення адміністративного центру. Попри це, стратегія князів Острозьких спрямована на правову локацію міста поклала початок для його відродження. Між іншим вона виражалась у закріпленні за Дубенським замком ближніх і віддалених сіл. Таким чином вже до кінця життя князя Костянтина Острозького (†1530 р.) довкола Дубна постав розлогий волосний комплекс, який продовжив збільшуватись протягом двох наступних століть. У даній статті опубліковано результати дослідження просторових меж волості від часу формування маєткового комплексу князів Острозьких на Ікві з центром у Дубні і до поділу Острозької ординації в 1753 р. Проаналізовано шляхи утворення Дубенської волості та обчислено її площу на окремих етапах розвитку. На основі методу картографування населених пунктів, що складала волость охарактеризовано зміни у її просторових межах і розглянуто чинники, що їх зумовлювали.

Проблематика відповідності ужитку терміну волость для періоду пізнього середньовіччя – ранньомодерного часу заслуговує на окреме дослідження. У своїй статті ми будемо розуміти під ним комплекс населених пунктів (переважно сіл), які знаходилися у власності князів Острозьких господарським і податковим центром для яких було місто Дубно. Розгляд Дубенської волості, як окремої адміністративно-територіальної одиниці у структурі Волинського воєводства не відповідає реаліям доби. На основі джерел добре простежується, що частина маєтків волості тривалий час залишалася у Кременецькому повіті, тоді як інша, більша кількість, перебувала у складі Луцького повіту. Причина цього полягала у тому, що перейшовши у приватну власність князів Острозьких, низка маєтків у південній частині волості зберігала зв'язок із Кременецьким замком у першу чергу через трудову повинність, яку мали виконувати їхні мешканці по утримуванні фортифікаційних укріплень. Тривале перебування волості у складі двох повітів вказує на відсутність усталеного адміністративно-територіального розподілу у сучасному розумінні. У даному випадку через вибудовування компромісу між забезпеченням існування державної і приватної власності¹.

Формування Дубенської волості відбувалося не як державної структурної територіальної одиниці, а як комплексу маєтків, якими були наділені, купили чи успадкували представники родини князів Острозьких. Розміри цього комплексу розширювалися у просторовому вимірі відповідно до рівня господарського розвитку поселень та можливостей ними заволодіти. Реконструювати склад і територію Дубенської волості вдається завдяки писемним джерелам. Базові з них, а саме поборові реєстри 1570, 1577, 1583, 1589 рр. були опубліковані Александром Яблоновським [39] та пізніше охарактеризовані Віктором Атаманенком [1]. Дослідник увів до наукового обігу також відомості первинного поборового реєстру 1570 р., який стосується сіл волості, що знаходилися у складі Кременецького повіту. До цього типу описово-статистичних джерел належить також і подимний реєстр 1629 р. [2, с. 35, 36]. Поборові і подимний реєстри містять відомості про села волості та одиниці у них, які підлягали державному оподаткуванню (дими, млини, рудні та ін.).

У ЛНБ імені Стефаніка зберігається Акт поділу володінь між князями Янушем і Олександром Острозькими 1603 р., який дозволяє встановити села, що утворювали Дубенську волость [10]². Ще одним джерелом, яке відображає маєтковий склад волості напередодні її розподілу є текст домовленості про забезпечення Речі Посполитої 600 людьми з маєтків князів Острозьких, внаслідок розподілу Острозької ординації. Цей документ було укладено у Кольбушові 7 грудня 1753 р. Один із його оригінальних друкованих відтисків зберігається у фондах ДІКЗ м. Дубно [24]. Текст

¹ Врешті особиста воля останнього спадкоємця Острозької ординації князя Януша Сангушка стала вирішальною для історії існування волості. Не змогли цьому завадити ні втручання королівської комісії, ні прописане у статуті ординації право Малтійського ордену набути у власність цей обширний комплекс маєтків у разі відсутності спадкоємця. Це ще раз засвідчує, що регулювала долі маєткових фондів волостей не держава, а магнатські роди.

² Копією цього документу поділився Тарас Вихованець – заступник директора з наукової роботи Нетішинського краєзнавчого музею, за що йому складаю щиро подяку.

цієї домовленості було внесено також до гродських книг м. Сандомир. Випис із них із ідентичним переліком сіл волості зберігається у Центральному Державному історичному архіві України у м. Київ [30]. В 1877 р. перелік сіл із сандомирського списку у перекладі із латини опублікував Аполлон Сендульський [17].

Додаткову групу документальних джерел періоду XIV–XVI ст. складають привілеї, дарувальні і підтвердні листи королів Польських і Великих князів Литовських 1386 р., 1428 р., 1498 р., 1507 р., 1509 р., 1511 р., 1512 р., 1518 р., 1522 р., 1527 р., а також купчі і заставні угоди 1463 р., 1488 р., 1522 р., які засвідчують процес формування маєткового комплексу князів Острозьких на Ікві з центром у Дубні. Ці документи були опубліковані в збірках Архіву князів Любартовичів–Сангушків [32; 33].

Найдавнішим документально підтвердженим володінням князів Острозьких на Ікві був округ Іванин. Вотчинне право на нього отримав Федір Острозький в 1386 р. [32, с. 6, 7]. Перед 1463 р. між Юрієм та Іваном Васильовичами Острозькими відбувся розподіл спадкових володінь. Юрію дісталась іванська дільниця у складі п'яти сіл: Івання, М'ятин, Головчиці, Дитиничі, Підборці. Дубно за цим поділом відійшло князю Івану, син якого виклопотав для поселення міські права. Розширення своїх володінь на Ікві Іван здійснив за рахунок купівлі в 1463 р. маєтків брата [32, с. 44, 160].

Суттєвий чинник, що тривалий час стримував розширення волості Дубна полягав у розташуванні за 30 км від нього Кременця, який в XIV–XV ст. набрав важливого державного адміністративно-політичного значення. Прояви цього зберігались у вигляді зосереджених на південь та на схід від Дубна значних за розмірами вотчин панів Яловицьких, які обіймали уряди в кременецькому повіті. До їхніх маєтків відносились Мирогоща, Липа³, Знесення, Кам'яниця, Підлужжя, Турковичі, Пирятин, Микитичі, Заболоття, Грядки, частина Загорців, Рудка, Мильча і Носовиця [39, с. 110, 137; 2, с. 60, 107]. У Кам'яниці Яловицькі мали свій двір [38, с. XXXV]. У XV – на початку XVI ст. до Кременецького повіту належали також села Птича, Обгов, Білогородка, Костянець і Мокре [13, с. 207]. На північ і захід від Дубна знаходились села, що належали до Луцького повіту. Серед них виділялися два значних маєткових комплекси: Монтовтів, зосереджений навколо Коблина та Довойновичів центром якого був Сатиїв.

Розташування такої кількості вотчинних володінь навколо Дубна не обіцяло швидкого розростання території волості. Ситуація вимагала від його власників приєднання нових маєтків. Розпочавшись у XV ст., цей процес активно проходив протягом XVI–XVII ст. і завершився в 1753 р. з поділом Острозької ординації. Двома основними способами набуття маєтків на початковому етапі формування волості було отримання їх в якості державних вислуг та через придбання в інших власників. Нагадаємо, що «стартовий фонд» маєткових володінь князів Острозьких на Ікві на 1463 р. був невеликий. Згідно свідчень джерел відомо, що він складався з Дубна, Івання, М'ятин, Головчич, Підборець та Дитинич. Оскільки відомості щодо повного складу володінь князя Івана Острозького відсутні, цілком обґрунтовано зараховувати до цього переліку також певну кількість незгаданих сіл.

Розглянемо випадки розширення території волості, які дають уявлення про динаміку цього тривалого процесу. У 1428 р. Великий князь Литовський Вітовт надав в посаг дружині Василя Острозького Коблин, Озліївку та Ступно [32, с. 29]. З них Ступно, Костянтин Іванович розглядав пізніше як своє вотчинне володіння і в 1511 р. з Студянкою і Мощаницею викупив його у князя Януша Сангушка та ввів у склад Дубенської волості [32, с. 92, 93; 39, с. 82]. Коблин на початку XVI ст. разом з селами Підгайці, Аршичин, Озліїв, Млинів, Пекалів, Хорупань належав кременецькому старості Якубу Монтовту [8, с. 98, 99], а після смерті його сина – Яна, став власністю Семашків [12, с. 59; 11, с. 14].

У 1488 р. князі Костянтин і Михайло Острозькі взяли під заставу вотчинне поселення у Луцькому повіті Гриба Івашевича, Тороканов, внаслідок чого воно відійшло до Дубна [32, с. 88]. В 1509 р. за службу князь Костянтин Острозький отримав із Торговицької волості Луцького повіту село Повча, а з Кременецького повіту село Птича [33, с. 69; 36, с. 332.]. Дещо пізніше з Кременецького повіту перейшли села Обгов, Білогородка, Костянець та Мокре, які поповнили склад Дубенської волості [13, с. 200; 33, с. 94–95; 38, с. 93].

У 1522 р. князь Костянтин Іванович купив у Яна Довойновича маєток Сатиїв із селами Перемиловка, Жорновка, Олибовка і Дятьковичі, з яких Перемиловка увійшла до складу Дубенської волості, а решта сіл склали Жорнівську волость [39, с. 82, 84]. Того ж року князь купив в Оксині Вознесенської її вотчину – с. Знесення поблизу Дубна [33, с. 217, 218].

³ Давня назва Волиця Липська.

При отриманні чи купівлі села разом із ним у вотчинну князя переходили люди зі всіма орними землями, бортні угіддя, сіножаті, бори, ліси, діброви, звірині і пташині лови, озера, ріки, ставки, млини, боброві гони, а також право на податки (грошові і натуральні) з маєтків та повинності їхніх мешканців [32, s. 70]. Місто отримувало широкий доступ до цього ресурсу. Господарський потенціал і розміри волосного комплексу відображались на рівні розбудови міської інфраструктури, оборонних укріплень, релігійних осередків, торгово-ремісничій діяльності мешканців, визначаючи таким чином економічне, військове і культурне значення міста.

Волость складала села околичні й окружні. До перших належало коло межуючи з Дубном сіл, таких як Івання, Погорільці, Рачин, Головніці, Знесення, Тороканів, Підборці, які під назвою *сіл околичних* згадані в судовій справі 1596 р. [6, с. 60]. До окружних належали маєтки з якими Дубно спільної межі не мало.

Відтворення розмірів волості можливо здійснити на основі реєстру 1583 р. Слід зауважити, що князь Василь Острозький, як доводять дослідники, ніколи не отримував вислужених маєтків [3, с. 66]. Немає відомостей також і про приєднання чи заснування ним у волості нових сіл, хоча ймовірності цього не слід виключати. Зокрема, князь усіляко підтримував у своїх володіннях виробництво поташу [22, с. 764, 765], що могло позначитись на заснуванні буд і майданів у масиві Малого Полісся. Беручи це до уваги, все ж потрібно відзначити, що приведені в реєстрі 1583 р. села в переважній кількості були долучені до Дубна предками князя, а найбільше його батьком – Костянтином Івановичем. Отже, у просторових межах реєстр відображає волость на час повноліття Василя Острозького в 1541 р.

Перелік сіл Дубенської волості за поборовим реєстром 1583 р. подає кількість в них димів⁴, які платять побор, а також кількість проживаючих огородників та підсусідків⁵.

Всього поборовий реєстр згадує у складі волості 40 сіл. До них належали Божковичі (тепер Новоселівка), Будораж, Буша, Воля Збитинська (тепер Клиніці), Воронова (*Woronowa*), Головніці, Завалля, Загірці, Залужжя, Збитин, Знесення, Іваниничі, Іванковичі, Івання, Кораблище, Костянець, Листвин, Лутчич (*Luthezycz*), Мокре, три Мошаниці, М'ятин, Обгів (тепер Соснівка), Перемилівка, Переросля, Плоска, Повча, Погорільці (тепер Привільне), Птича, П'єтиніч (*Pietynicz*), Радчин, Семидуби, Студянка, Стубель, Ступно, Судобичі, Тороканів, Тростянець, Шепетин [39, s. 82]. Нелокалізованими з них залишилися Лутчич, Воронова і П'єтиніч.

Встановлено, що деякі з сіл відсутні в реєстрі. Це – Підборці, Дитиничі і Білогородка, які вже в першій третині XVI ст. належали до Дубенського замку. Поряд із вказаними монастирськими селами М'ятином і Загорцями, реєстр не називає Вигнанку, яка в другій половині XVI ст. перебувала у власності монастиря, а отже також має бути врахована. Тому на 1583 р. можна говорити про приналежність до волості 44 сіл (рис. 1).

В акті поділу володінь між Янушем і Олександром Острозькими 1603 р. у складі волості зафіксовано 47 сіл. Серед духовних сіл у ньому не зазначена Вигнанка, а також згадана раніше Перемилівка, загадкові Лутчич і П'єтиніч. Натомість присутні вперше Нагоряни, Суйми, Залибівка, Косарів, Радів, Лукарівка [10, арк. 9а зв. – 10а зв.]. Стосовно Перемилівки, то на 1616–1617 рр. бачимо це село у володінні синів Олександра Острозького, які конфліктували із своїм дядьком Янушем, завдають господарських збитків його селам Іванківці, Косарів і Лукарівка [22, с. 1266–1267]. За реєстром 1629 р. Перемилівка перебуває у Жорнівській волості Томаша Замойського [2, с. 45], ймовірно, внаслідок шлюбу з Катериною Острозькою в 1620 р. і після цього вже не повертається до складу Дубенської волості.

Подимний реєстр 1629 р. фіксує вже 50 сіл, але без М'ятина і Вигнанки [2, с. 35, 36]. Баранович, аналізуючи викази збору подимного відніс до волості Варковичі і Молодаву на Стублі, але з цим важко погодитись, бо на початок XVII ст. ці села перебували у володіннях Михайла Мишки-Варковського –

⁴ Під поняттям «дим», як одиниці оподаткування на XVI ст., дослідники розуміють домогосподарство, яке могло включати в себе житлові і господарські приміщення, орні землі, пасовиська, сіножаті, ліси, водойми тощо. Тоді як подимні реєстри XVII ст. під «димом» мають на увазі окреме житлове приміщення. Див.: Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина домогосподарство, демографічні чинники. Київ, 2012. С. 215, 218, 253, 416, 424; Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. С. 8.

⁵ Ці дві групи представляли відповідно малоземельних та безземельних селян. Перші з них володіли власним житловим приміщенням і невеликою земельною ділянкою – городом. Другі мешкали «в сусідах» при дворищах заможніших селян, в наданому їм житлі.

заятого ворога Острозького, а з початку XVIII ст. знаходимо їх у власності панів Ледуховських [31, с. 521].

На 1629 р. вперше названі також Гуменники, Конюшки, Будераж (на Збитинці) і не ідентифіковані Старики та Негрибів, але відсутнє Стубло [2, с. 35, 36]. Картографування цих поселень показує, що їхня поява у складі волості суттєвим чином не вплинула на її розміри. Більшість із них були розташовані в тих просторових межах, які усталились на кінець XVI ст. Поряд із тим помітні подальші тенденції до розширення волості в трьох напрямках вниз по Стублі (с. Гуменники), Збитинці (с. Будераж), Усті (с. Конюшки) (рис. 2). Підрахунки площі волості показують, що протягом XVI – першої половини XVII ст. її розміри коливались в межах 0,8–0,9 тис. км².

Таким чином реєстри 1583, 1603, 1629 рр. залишають поза увагою деякі села, що може бути пояснене їхнім тимчасовим звільненням від сплати побору, навмисним приховуванням від поборців, занепадом в ході військових дій чи переходом до іншого володільця, що бачимо на прикладі Перемилівки. Поряд з тим ці джерела фіксують появу у складі волості нових сіл, при цьому демонструючи поступове, але маловідчутне в географічному і адміністративному відношенні зростання їхньої загальної кількості від 44 до 50.

На півночі по Стублі волость Дубна межувала з волостью Клевая, а по вододілу Стубли й Путилівки з волостью Олики. По Ікві села волості Івання, М'ятин і Головчиці межували з володіннями Монтовтів – Коблином, Хорупанем і Підгайцями [22, с. 673]. Нерівномірно були розташовані села у південно-західній частині волості. Тут на р. Повчанці були зосереджені вотчини панів Яловицьких, які далі по Ікві майже сягали Дубна. Зокрема в 1579 р. було укладено договір про розмежування маєтків князя Василя Острозького – Дубна, Тороканова, Головчич, Загор'я Чернечого, Птичі та Білогородки з маєтками Антонія Яловицького – Турковичі, Пирятина, Підлужжя, Загор'я і Зоболоття [27, арк. 108 зв., 109]. Крайніми західними маєтками волості були Повча і Будераж.

На час ратифікації Острозької ординації в 1618 р., на півдні та південному сході граничними селами волості виступали Шепетин, Студянка, Судобичі, Буща, Переросля, Тростянець, Плоска, Залужжя, Обгів. Вони знаходяться на правому березі Ікви і в басейні Тартачки. Від цих сіл через Мале Полісся проходили межі з володіннями князів Збаражських – Стожком, Антонівцями, Іловицею [23, арк. 14].

На схід волость сягала верхньої течії Збитинки з селами Збитин, Воля Збитинська⁶, трьома Мощаницями, Ступно, Суйми, Будераж, Залибівка, частково верхів'я Стубли з селами Листвин і Стубло і притоки Усті – р. Швидківки з с. Конюшки. Протягом XVI – першої половини XVII ст. Дубенська волость межувала в цьому напрямку з маєтками Варковецьких, Вишневецьких, Замоївських і острозьких єзуїтів. В руках останніх внаслідок щедрих фундушів княгині Анни-Алоїзи Ходкевич перебували Княгинин, Білий Берег, Заруддя, Острів, Уїздці, Спасів, Бодаки, Нараїв, Замлиння і Волиця [5, с. 364; 2, с. 31].

Отже, протягом XVI – першої половини XVII ст. волость не поширювалась на весь масив земель в басейні середньої течії Ікви. Тут знаходилась значна кількість землеволодінь інших власників. Натомість до Дубна належав ряд сіл на Стублі і Збитинці.

З другої половини XVII ст. і до середини XVIII ст. територія волості суттєвим чином збільшується. В 1678 р. князь Олександр Заславський підтверджував адміністративну приналежність до Дубна сіл Здолбунова і Кунина [28, арк. 20]. У 1700 р. князь Ієронім Любомирський засвідчує те саме щодо сіл Дермань, Конюшки, Білашів, Мощаниця, Здовбиця [28, арк. 22]. В Акті Кольбушівської транзакції подано перелік 67 сіл, які разом із Дубном і містечком Птича переходили князю Станіславу Любомирському [17, с. 596–599; 24; 30]. З них вдалося локалізувати 59 сіл, місцезнаходження ще 9 сіл залишилось нез'ясоване або сумнівне (*Molne, Zalichne, Smolczanka, Bytyńce, Siolo, Suraż, Secynu, Wronow, Wierzdce*).

Окрім перелічених у кольбушовському і сандомирському списках сіл волості на 1753 р., потрібно вказати на, з якихось причин, незгадані у цих документах населені пункти. Серед них села, що у попередній час належали до волості, зокрема такі, як Вигнанка та Загорці. Вони були даровані монастирям Чесного Хреста та Преображення Господнього ще князями Острозькими та продовжували становити їхню власність на час поділу Ординації. На це вказує договір про оренду корчми, винниці і мита в Загорцях між опатом Філіціаном Володкевичем і Лейбою Місьовичем 1735 р. [25]. Подібну

⁶ Сучасне село Клишці

угоду було укладено в 1732 р. на оренду шинку у Вигнанці та М'ятині [26]. Вигнанка і Загорці фігурують як власність монастирів в судових справах ще в 1802 р. [29, арк. 26 зв.]. Підставою долучення їх до складу волості, як монастирських сіл слугує також присутність у списках 1753 р. села Підборці із приміткою *ad monasterium siolo*.

Вважаємо за доцільне відносити до складу волості також села Сади і Гірники, що були, ймовірно, незначними за розмірами. Гірники в інвентарі міста Дубна 1723 р. згадуються не як село, а як спільнота, що в халупках в лісі мешкає. Люди тут не мали значних земельних наділів для господарського обробітку (тільки городи). Проте як привілей, їм було дозволено випалювати вапно, за що вони виконували ряд особливих повинностей на користь замку. До них належало щорічне надання 6 мац⁷ вапна з особи, постачання тонкого дерева на греблю і на замкові вали для кошей, ремонт Сурмицької греблі. Для виготовлення пороху до пороховні вони мали привезти ліщини, крушини та іншого матеріалу за потреби [34, s. 30].

Сади згадується у списку сіл волості 1753 р., опублікованого Васи́лем Переговським в 1870 р. Однак, нам не вдалося знайти повний текст його праці, а відповідно і встановити першоджерело, яким користувався дослідник. Тому існування Садів на рік поділу Ординації визначається гіпотетично. Не виключено, що воно постає і дещо пізніше. У Маніфесті дубенського парафіяльного костелу 1811 р. задокументовано низку фактів про його підданих на передмісті Забрама, які є власниками садів в с. Сади. Частина з них там проживає у другій половині XVIII ст. [16, с. 239]. У своїй публікації Переговський називає ще села Будераж (на Збитинці), Панталія, Гута⁸ і Волиця (на Стублі) [15]. Однак, оскільки верифікувати ці відомості не вдається, вважаємо за можливе залишити їх вірогідними до підтвердження чи спростування у майбутньому. Таким чином, загальна кількість сіл волості на середину XVIII ст. може бути відкоригованою до 75, з них було встановлено місцезнаходження 67 сіл (рис. 3).

Важливою причиною розширення волості в XVII – першій половині XVIII ст. було зростання військового і адміністративного значення Дубна, як центру Острозької ординації. Базовим осередком цієї організації виступав Дубенський замок, який не був здобутий козацько-селянськими військами в 1648–1651 рр. та продовжував використовуватися для політичного контролю за українськими землями Речі Посполитої в ході російсько-польської війни і аж до поділу Острозької ординації в 1753 р. [35, s. 35, 37, 63; 37, s. 167; 31, s. 107, 108].

Картографування ідентифікованих сіл показує, що протягом другої половини XVII – середини XVIII ст. прогресу розростання волості в басейні Ікви не спостерігається. Натомість добре видно збільшення земельного фонду за рахунок сіл у басейнах Стубли і Усті, а також середньої течії Збитинки і частково Пляшівки. Лише з Острозької волості у Дубенську перейшло 13 сіл: Білашів, Буца, Глинськ, Дермань, Здовбиця, Здолбунів, Коршів, Кунин, Омеляна, Сураж, Уїздці, Ульбарів, Цурків [2, с. 37, 38]. Як наслідок, вона охопила площу близько 1,1 тис. км². Суттєво змінилося її просторове розташування. Якщо на 1583 р. з 41 локалізованого села волості 27 знаходилися на Ікві та її притоках, то з 67 локалізованих сіл на 1753 р. в басейні Ікви було розташовано 32 села і містечко Птича, решта – на Збитинці, в басейні Усті і Стубли, а також на Пляшівці. У відсотковому співвідношенні показники збільшення території волості за рахунок поселень на інших річках з 1583 до 1753 р. становлять відповідно 34 % та 51 %. Порівнявши збільшення кількості сіл і зростання площі волості з 1629 до 1753 р., отримуємо, що з кожним селом до неї додавалось в середньому 10 км².

Список використаних джерел та літератури:

1. Атаманенко В. Б. Свідчення описово-статистичних джерел другої половини XVI – першої половини XVII ст. про Дубенську волость. *Дубенський науковий вісник*. Вип. 3. Дубно, 2021. С. 75–83.
2. Баранович О. Залюднення Волинського воеводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. 156 с.
3. Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / перек., упоряд., передм. І. Ворончук. Київ; Старокостянтинів, 2001. 418 с.
4. Ворончук І. Інвентар маєтків князів Острозьких 1620 року як історико-демографічне джерело. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2008. Вип. 13. С. 232–242.
5. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. : [монографія]. Київ, 2008.

⁷ 1 маца = 6–8 пудів, 6 мац = бл. 550–750 кг.

⁸ За дослідженнями Яраслава Пури – давня назва сучасного села Майдан. Див.: Пура Я. О. Край наш у назвах. Рівне, 1991. С. 194.

6. Иванишев Н. Д. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. Киев, 1863. 72 с.
7. Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник. *Вопросы отечественной историографии и источниковедения*. Днепропетровск, 1975. Вып. 2. С. 113–137.
8. Левицкий О. И. Ганна Монтовть : (историко-бытовой очерк из жизни волынского дворянства в XVI веке). *Кіевская старина*. Київ, 1888. Кн. 1/3. С. 94–161.
9. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. [зб. док.] / підгот.: В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 734 с.
10. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 91 Радзимінські, спр. 181 / VI-4, ч. 1а. Інвентар розподілу володінь між князями Янушем та Олександром Острозькими 1603 р., 33 арк.
11. Опись актовой книги Киевского Центрального Архива / сост. И. М. Каманин. Киев, 1890. № 2046. 75 с.
12. Опись актовой книги Киевского Центрального Архива / сост. О. И. Левицкий. Киев, 1888. № 2044. 67 с.
13. Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. Киев, 1859. Т. 4. Отд. 2. 464 с. : указ.
14. Пероговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубно Волынской губернии, основанные князьями Острожскими. *Волыньские епархиальные ведомости*. Часть неофициальная. Почаев, 1880. № 34. С. 1537–1554.
15. Пероговский В. Город Дубно, несколько исторических сведений и теперешнее его состояние. *Волыньские губернские ведомости*. Часть неофициальная. Житомир, 1870. № 58.
16. Пшеничний Ю. Володіння Дубенського парафіяльного костелу в XVII – першій половині XIX ст. *Студії і матеріали з історії Волині* / гол. ред. В. Д. Собчук. Кременець, 2018. С. 228–258.
17. Сендульский А. Город Дубно. *Волыньские епархиальные ведомости*. Часть неофициальная. Кременець, 1877. № 14. С. 585–606.
18. Собчук В. Д. Ровенська волость: формування, склад, власники. *Від коріння до крони : дослідж. з історії князів і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.* Кременець, 2014. С. 143–160.
19. Собчук В. Д. Степанська волость і її власники (до кінця 60-х XVI ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2011. Вип. 18. С. 73–114.
20. Собчук В. Д. Янушпольська волость у XVI – на початку XVII ст. *Велика Волинь: минулей сучасне* : матеріали міжнар. наук. конф., жовтень 1994 р. Хмельницький ; Ізяслав ; Шепетівка, 1994. С. 111–114.
21. Тесленко І. Острозька волость у 1565–1608 роках: формування території, структура землеволодінь та механізм управління : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2006. 251 с.
22. Ульяновський В. І. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ, 2012. 1370 с.
23. Фонди Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, кн. 7729 / III-Д 4456 Manifestacya Dubieńskiego Proboszcza, po wydarabnym w 1811 roku pożarze / zebrał X. Leon Szumkowski, 50 арк.
24. Фонди Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, кн. 3672 / III-Д 3129 Umowa o Sześćset Ludzi z Dobr Ostrogskich dla Rzpłtey ubeśpieczonych, 7 арк.
25. Фонди Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, кн. 10559 / Д 5152, к. 433. Контракт на оренду корчми, винниці і мита 21.07.1735.
26. Фонди Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, кн. 10559 / Д 5152, к. 431. Контракт на оренду корчми і винниці 11.02.1732.
27. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 22 Кременецький земський суд, оп. 1, спр. 7. Книга за 1579 р. 129 арк.
28. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 33 Дубенський городовий магістрат, оп. 1, спр. 19. Актова книга 1756–1758 рр., 49 арк.
29. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 199, Колекція документів Дубенських монастирів, оп. 1. од. зб. 1, 110 арк.
30. ЦДІАК України, ф. 236, оп. 1, спр. 183.
31. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1994. Т. 5. Część II : Województwo Wołyńskie. Ziemia ruskie Korony. 698 s.
32. Archiwum ksiąząt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / pod kier. Z. L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. Lwów, 1887. Т. I. 207 s.
33. Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie / wyd. przez Bronisława Gorczaka, konserwatora tegoż archiwum. Lwów, 1890. Т. III. 556 s.
34. Archiwum Państwowe w Lublinie. Archiwum Lubomirskich w Dubnie. Zespól 79. Sygn. 40. Inwentarz miasta Dubna, 1723 rok. 88 s.
35. Jerlicz J. Latopisiec albo kroniczka / z rękopismu wyd. K. Wł. Wojcicki. Warszawa, 1853. Т. II. 213 s.
36. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514) / parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995. 709 p.
37. Liske K. Cudzoziemcy w Polsce. L. Naker, U. Werdum, J. Bernoulli, J. E. Biester, J. J. Kausch. Lwow, 1876. 340 s.
38. Źródła dziejowe. Warszawa, 1877. Т. VI : Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku / wyd. i szkicem historycznym poprzedził A. Jabłonowski. 153 s., [VIII] s. : wskaźnik miejscowości.
39. Źródła dziejowe. Warszawa, 1889. Т. XIX : Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Tom VIII : Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole / opisanie przez A. Jabłonowskiego. 307 s., [XLVI] s. : spis miejscowości.

References:

1. Atamanenko V. B. Svidchennia opysovo-statystychnykh dzhherel druhoi polovyny XVI – pershoi polovyny XVII st. pro Dubensku volost. Dubenskyi naukovyi visnyk. Vyp. 3. Dubno, 2021. S. 75–83.
2. Baranovych O. Zaliudnennia Volynskoho voievodstva v pershii polovyni XVII st. Kiev, 1930. 156 s.
3. Voronchuk I. Volodinnia kniaziv Ostrozkykh na Skhidnii Volyni (za inventarem 1620 roku) / perek., uporiad., peredm. I. Voronchuk. Kyiv; Starokostiantyniv, 2001. 418 s.
4. Voronchuk I. Inventar maietkiv kniaziv Ostrozkykh 1620 roku yak istoryko-demohrafichne dzhherelo. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii». Istorychni nauky. Ostroh, 2008. Vyp. 13. S. 232–242.
5. Dovbyshchenko M. V. Volynska shliakhta u relihiinykh rukhakh kintsia XVI – pershoi polovyny XVII st. Kyiv, 2008.
6. Ivanishev N. D. O drevnikh sel'skikh obshchinakh v Yugo-Zapadnoy Rossii. Kiev, 1863. 72 c.
7. Koval'skiy N. P. Akt 1603 goda razdela vladeniy knyazey Ostrozhs'kikh kak istoricheskii istochnik. Voprosy otechestvennoy istoriografii i istochnikovedeniya. Dnepropetrovsk, 1975. Vyp. 2. S. 113–137.
8. Levitskiy O. I. Ganna Montovt : (istoriko-bytovoy ocherk iz zhizni volynskago dvoryanstva v XVI veke). Kievskaya starina. Kiev, 1888. Kn. 1/3. S. 94–161.
9. Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. [zb. dok.] / pidhot.: V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk. Lutsk, 2013. 734 s.
10. Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv, f. 91 Radzyminski, spr. 181 / VI-4, ch. 1a. Inventar rozpodilu volodin mizh kniaziamy Yanushem ta Oleksandrom Ostrozkymy 1603 r., 33 ark.
11. Perogovskiy V. Byvs'hie pravoslavnye monastyri v g. Dubne Volynskoy gubernii, osnovannye knyaz'yami Ostrozhs'kimi. Volynskie eparkhial'nye vedomosti. Chast' neofitsial'naya. Pochaev, 1880. № 34. S. 1537–1554.
12. Perogovskiy V. Gorod Dubno, neskol'ko istoricheskikh svedeniy i tepereshnee ego sostoyanie. Volynskie gubernskie vedomosti. Chast' neofitsial'naya. Zhitomir, 1870. № 58.
13. Pshenychnyi Yu. Volodinnia Dubenskoho parafialnoho kostelu v XVII – pershii polovyni XIX st. Studii i materialy z istorii Volyni / hol. red. V. D. Sobchuk. Kremenets, 2018. S. 228–258.
14. Sendul'skiy A. Gorod Dubno. Volynskie eparkhial'nye vedomosti. Chast' neofitsial'naya. Kremenets, 1877. № 14. S. 585–606.
15. Sobchuk V. D. Rovenska volost: formuvannia, sklad, vlasnyky. Vid korinnia do krony : doslidzh. z istorii kniaziv i shliakhetskykh rodiv Volyni XV – pershoi polovyny XVII st. Kremenets, 2014. S. 143–160.
16. Sobchuk V. D. Stepanska volost i yii vlasnyky (do kintsia 60-kh XVI st.). Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii». Istorychni nauky. Ostroh, 2011. Vyp. 18. S. 73–114.
17. Sobchuk V. D. Yanushpolska volost u XVI – na pochatku XVII st. Velyka Volyn: mynulei suchasne : materialy mizhnar. nauk. konf., zhovten 1994 r. Khmelnytskyi ; Iziaslav ; Shepetivka, 1994. S. 111–114.
18. Teslenko I. Ostrozka volost u 1565–1608 rokakh: formuvannia terytorii, struktura zemlevolodin ta mekhanizm upravlinnia : dys...kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv, 2006. 251 s.
19. Ulianovskiy V. I. Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi: istorychnyi portret u halerei predkiv ta nashchadkiv. Kyiv, 2012. 1370 s.
20. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1994. T. 5. Część II : Województwo Wołyńskie. Ziemie ruskie Korony. 698 s.
21. Jerlicz J. Latopisiec albo kroniczka / z rękopismu wyd. K. Wł. Wojcicki. Warszawa, 1853. T. II. 213 s.
22. Liske K. Cudzoziemcy w Polsce. L. Naker, U. Werdum, J. Bernoulli, J. E. Biester, J. J. Kausch. Lwow, 1876. 340 s.

Додаток 1. Таблиця сіл Дубенської волості XV–XVIII ст.

№ за/п	Назва села	Перша згадка про приналежність до волості	Джерело про першу згадку ⁹
1	Березини	1753	[24]
2	Білашів	1700	[28, арк. 22]
3	Білогородка	1545	[13, с. 200]
4	Божковичі	1583	[39, s. 82]
5	Будераж	1583	[39, s. 82]
6	Будераж (на Збитинці)	1629	[2, с. 36]
7	Буща	1583	[39, s. 82]
8	Буща (на Збитинці)	1753	[24]
9	Вигнанка ¹⁰	1599	[14, с. 1540]
10	Волиця (на Стублі) ¹¹	1753	[15]
11	Воля Збитинська (сучасні Клинци)	1583	[39, s. 82]
12	Гірники	1753	[15]
13	Глинськ	1753	[24]
14	Головчиці	1463	[32, s. 44]
15	Гуменники	1629	[2, с. 36]
16	Гута (Майдан) ¹²	1753	[24]
17	Дермань	1700	[28, арк. 22]
18	Дитиничі	1463	[32, s. 44]
19	Завалля	1583	[39, s. 82]
20	Загорці ¹³	1579	[27, арк. 110 зв]
21	Залибівка	1603	[10, арк. 9а зв.]
22	Залужжя	1583	[39, s. 82]
23	Збитин	1583	[39, s. 82]
24	Здовбиця	1700	[28, арк. 22]
25	Здолбунів	1678	[28, арк. 20]
26	Знесення	1522	[33, s. 217–218]
27	Іваниничі	1583	[39, s. 82]
28	Іванковичі	1583	[39, s. 82]
29	Івання	1463	[32, s. 44]
30	Клюки	1753	[24]
31	Княгинин	1753	[24]
32	Кораблище	1583	[39, s. 82]
33	Конюшки	1629	[2, с. 36]
34	Коршів	1753	[24]
35	Косарів	1603	[10, арк. 9а зв.]
36	Костянець	1512	[33, s. 94–95]
37	Кунин	1678	[28, арк. 20]
38	Листвин	1583	[39, s. 82]
39	Лукарівка	1603	[10, арк. 9а зв.]
40	Мокре	1512	[33, s. 94–95]
41	Мощаниця Мала	1583	[39, s. 82]
42	Мощаниця Нова	1583	[39, s. 82]
43	Мощаниця Стара	1511	[32, s. 92–93]
44	М'ятин ¹⁴	1463	[32, s. 44]
45	Нагоряни	1603	[10, арк. 9а зв.]
46	Обгів	1583	[39, s. 82]

⁹ Номер посилання відповідає позиції у списку джерел і літератури.¹⁰ Село монастиря Чесного Хреста.¹¹ Гіпотетично.¹² Гіпотетично.¹³ Село Спасо-Преображенського монастиря.¹⁴ Село Спасо-Преображенського монастиря.

47	Омеляна	1753	[24]
48	Панталія ¹⁵	1753	[15]
49	Перемилівка	1522	[39, s. 82, 84]
50	Переросля	1583	[39, s. 82]
51	Підборці ¹⁶	1463	[32, s. 44]
52	Плоска	1583	[39, s. 82]
53	Повча	1509	[36, s. 332]
54	Погорільці	1561	[9, с. 529–530]
55	Птича ¹⁷	1509	[36, s. 332]
56	Радів	1603	[10, арк. 9а зв.]
57	Рачин	1561	[9, с. 529–530]
58	Сади ¹⁸	1753	[15]
59	Семидуби	1583	[39, s. 82]
60	Стубло	1583	[39, s. 82]
61	Студянка	1511	[32, s. 92–93]
62	Ступно	1511	[32, s. 92–93]
63	Судобичі	1583	[39, s. 82]
64	Суйми	1603	[10, арк. 9а зв.]
65	Тараканів	1488	[32, s. 88]
66	Тростянець	1583	[39, s. 82]
67	Уздці	1753	[24]
68	Ульбарів	1753	[24]
69	Цурків	1753	[24]
70	Шепетин ¹⁹	1583	[39, s. 82]
Нелокалізовані села волості			
1	Негрибів	1629	[2, с. 36]
2	Старики	1629	[2, с. 36]
3	Вуту́нсе ²⁰	1753	[24]
4	Luthczysz	1583	[39, s. 82]
5	Molne	1753	[24]
6	Secyny	1753	[24]
7	Sioło	1753	[24]
8	Smolczanka	1753	[24]
9	Suraż	1753	[24]
10	Pietynicz	1583	[39, s. 82]
11	Wierzdce	1753	[24]
12	Wronow	1583	[39, s. 82]
13	Zalichne	1783	[24]

¹⁵ Гіпотетично.¹⁶ Село Свято-Вознесенського монастиря.¹⁷ На 1671 р. згадується вже як містечко.¹⁸ Гіпотетично.¹⁹ 1629 р. згадується як місто.²⁰ Тут і далі форми слів збережено відповідно до джерел.

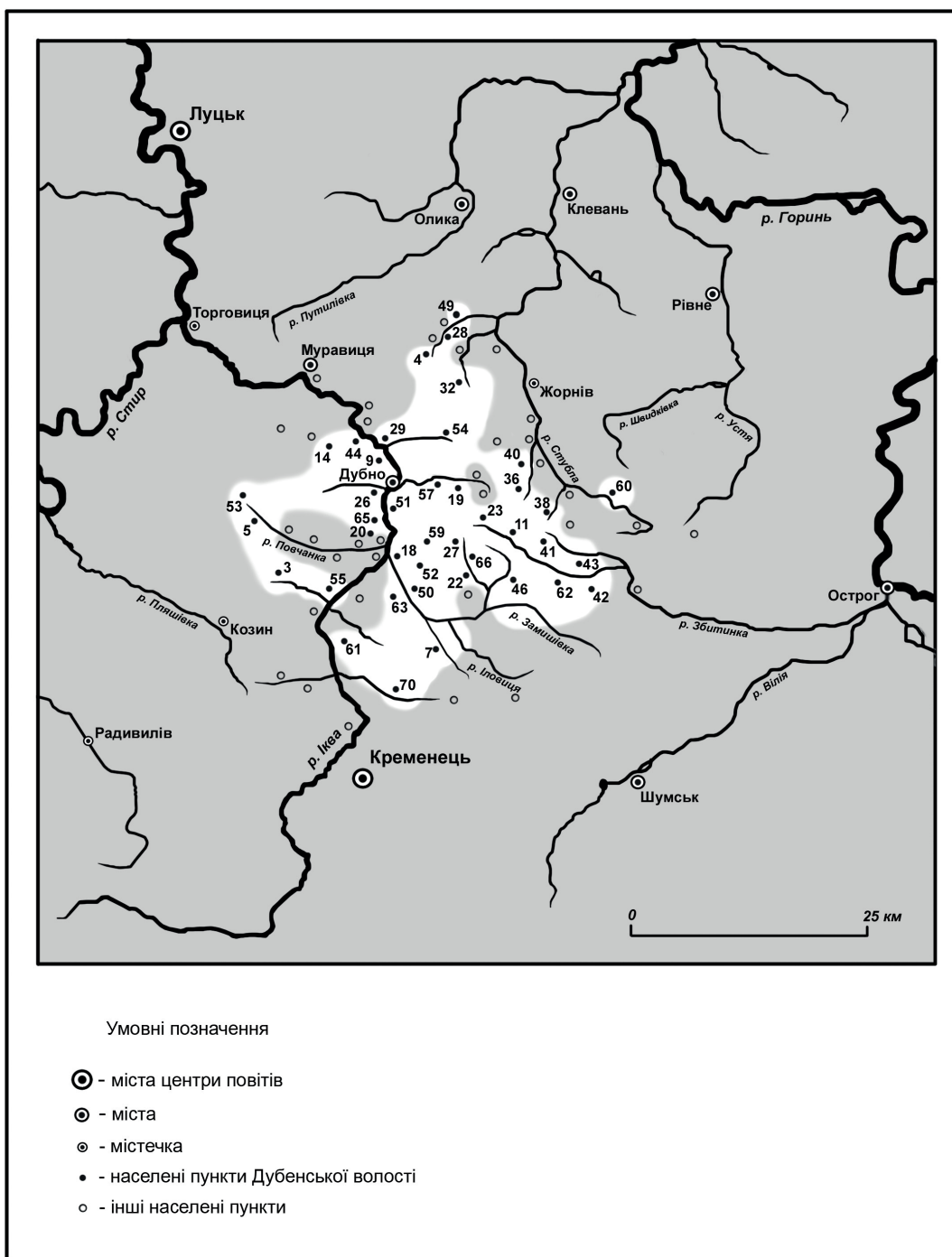

Рис. 1. Дубенська волость на 1583 р.
Тут і на наступних картах нумерацію сіл подано відповідно до порядкових номерів у додатку 1.

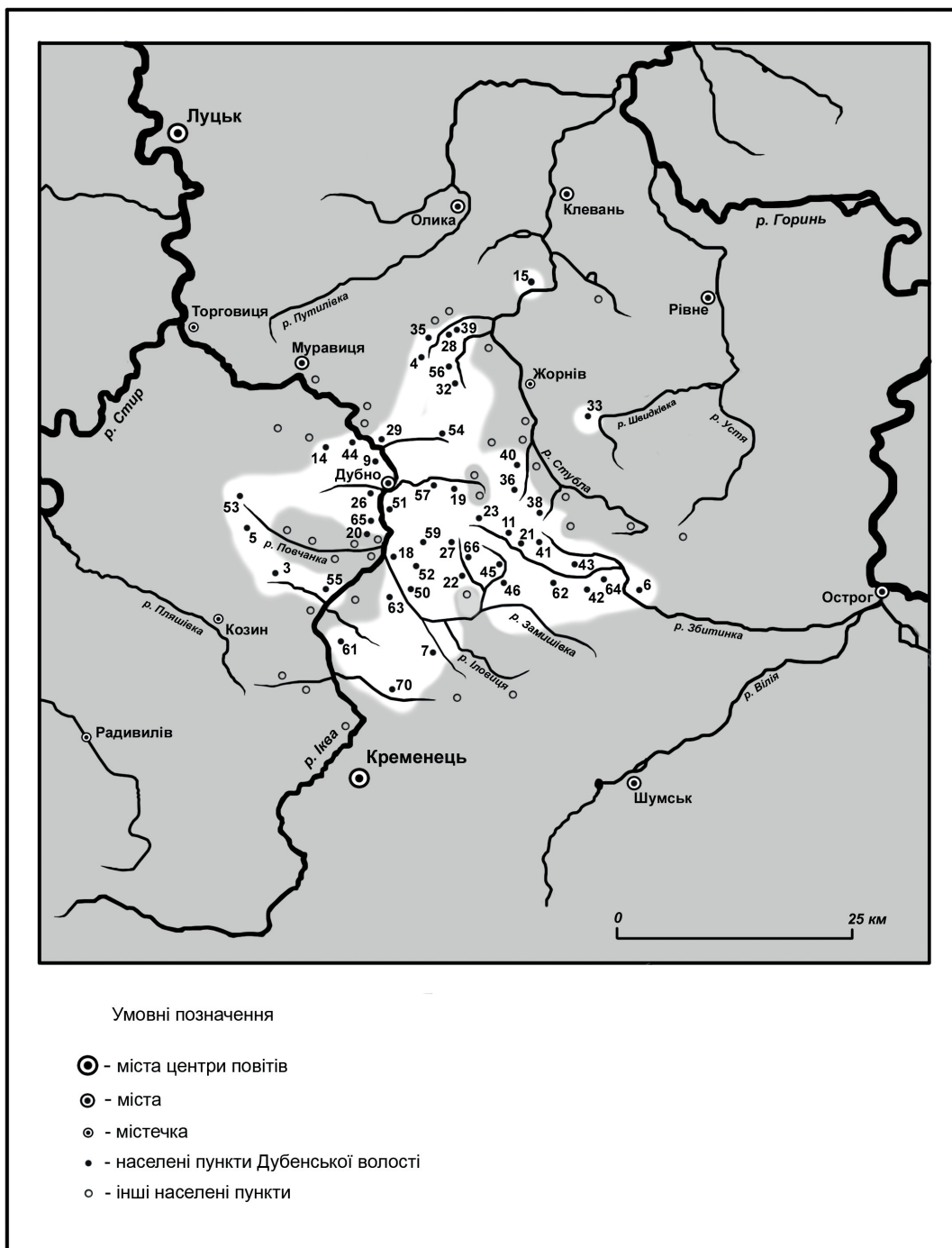

Рис. 2. Дубенська волость на 1629 р.

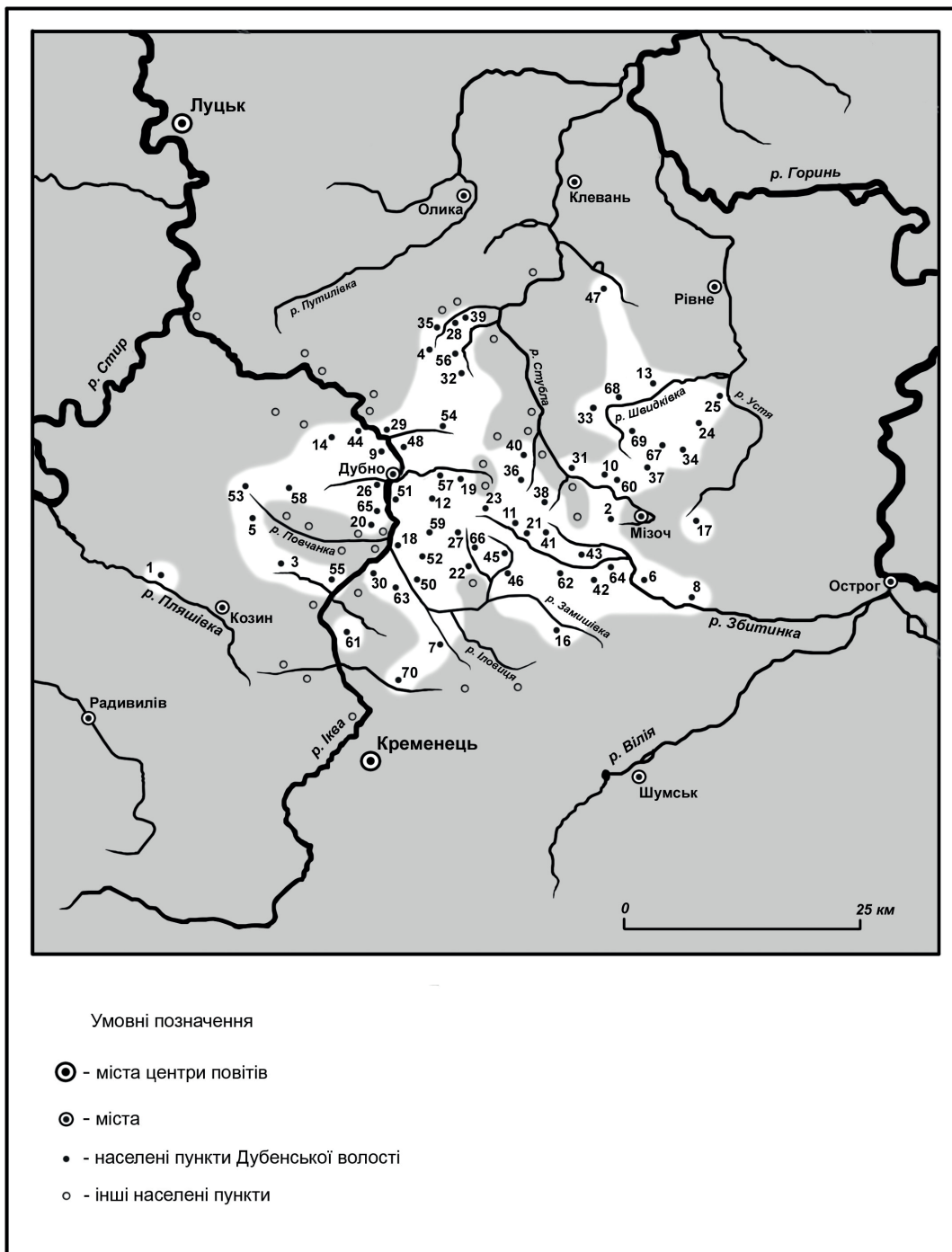

Рис. 3. Дубенська волость на 1753 р.